

ГРИНДЕЙ Л. М.,
кандидат медичних наук, доцент
кафедри юридичної психології
(Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича)

УДК 343.95:343.162

ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ ЯК ЗАПОРУКА ПРАВОВОГО МИСЛЕННЯ СУДДІВ

Стаття присвячена проблемам формування світогляду як запоруки правового мислення суддів. Особливої актуальності проблематика правового мислення набуває в контексті теорії правової діяльності. Зазвичай дослідження правового мислення передбачає аналіз його змісту та засобів без урахування його специфіки в конкретних юридичних ситуаціях. Натомість правова праксеологія як один з актуальних напрямів сучасних загальнотеоретичних досліджень переконливо демонструє, що використання певних засобів та прийомів правового мислення безпосередньо визначається тим, до якої сфери правової діяльності належить його носій.

Ключові слова: *світогляд, правове мислення, рефлексії, правова свідомість, моральні цінності.*

Статья посвящена проблемам формирования мировоззрения как залога правового мышления судей. Особую актуальность проблематика правового мышления приобретает в контексте теории правовой деятельности. Обычно исследование правового мышления предполагает анализ его содержания и средств без учета его специфики в конкретных юридических ситуациях. Зато правовая праксеология как одно из актуальных направлений современных общетеоретических исследований убедительно демонстрирует, что использование определенных средств и приемов правового мышления непосредственно определяется тем, к какой сфере правовой деятельности принадлежит его носитель.

Ключевые слова: *мировоззрение, правовое мышление, рефлексии, правовое сознание, моральные ценности.*

The article is devoted to the problems of formation of the worldview as a guarantee of legal thinking of judges. The problem of legal thinking becomes of particular relevance in the context of the theory of legal activity. Typically, the study of legal thinking involves an analysis of its content and tools without taking into account its specifics in concrete legal situations. Instead, legal praxeology as one of the most important directions of contemporary general theoretical research convincingly demonstrates that the use of certain means and methods of legal thinking is directly determined by the scope of legal activity of its carrier.

Key words: *worldview, legal thinking, reflection, legal consciousness, moral values.*

Вступ. Органічне поєднання моральних засад і правових норм є визначальним для кримінального процесу України. Це, в свою чергу, вимагає від службових осіб, які здійснюють кримінальне провадження, оволодіння навичками правового мислення.

В умовах реформування судової системи особливої актуальності набувають питання загальнотеоретичного осмислення особливостей правозастосовчої діяльності суду. Стрімкий розвиток сучасного права особливо актуалізує проблематику правового мислення суддів і стає проявом динамізму та гнучкості правової сфери. При цьому теоретичне та філософське осмислення принципів та особливостей правового мислення суддів, оцінки його значення в системі права є неможливим без аналізу світогляду суддів. Дослідження основних параметрів світогляду суддів набуває особливої актуальності під час судового реформування, коли розширюється сфера застосування судового розсуду в результаті наявності правових колізій або «білих плям» у законодавстві та його поступового оновлення. Обмеженість у вітчизняній юридичній науці теоретичних досліджень проблематики правового мислення суддів породжує дискусійність питань жорсткої фіксації меж судового розсуду.

Світогляд суддів як суб'єктів з особливим покликанням є незмінно актуальним та перспективним напрямом психолого-правових та загальнотеоретичних рефлексій. З одного боку, це пояснюється їх значенням для розвитку правової системи, втіленням у правовому житті ідеалів законності, справедливості та верховенства права, з іншого – суддів завжди включено до загального контексту буття суспільства, їхній світогляд детермінований загальними культурними особливостями соціальної спільноти, її переконань, традицій та уявлень. Така подвійна природа суддівського світогляду породжує цілий комплекс психолого-правових та загальнотеоретичних проблем методологічного та концептуально-онтологічного характеру.

Інститут формування світогляду як запоруки правового мислення суддів знаходиться на перетині юридичної та психологічної наук, а отже, поєднує в собі елементи як правових галузей знань, так і психологічних наук. Поняття світогляду як першооснови людського мислення, що кристалізує в собі моральні, аксіологічні, міфологічні та водночас цілком раціональні елементи, є одним із найбільш принципових для сучасної гуманітаристики та психології, а отже, – соціальних та правових наук. Тим часом традиційно світоглядна проблематика є предметом дослідження психологічних наук, оскільки вважається, що вона охоплює мислення в найбільш широкому контексті «людина–всесвіт». Такий підхід є вираженням примату ідеалістичної психології в сучасному психолого-правовому дискурсі, що, однак, не дозволяє повною мірою охопити сучасні уявлення про те, чи можливі теоретичні інтерпретації світогляду в межах окремих психологічних наук. Особливо важливим це питання є в контексті пошуку відповідей на доволі складні питання, наприклад: чи формується правове мислення, виходячи винятково із правових ідей; як правове мислення пов'язане з чуттєвою та надчуттєвою сферами життя людини; чи можна говорити про неюридичні детермінанти правового мислення тощо.

Саме тому дослідження інституту формування світогляду як запоруки правового мислення знайшло своє відображення в наукових працях таких фахівців, як: Д.Б. Абушенко, А.В. Аверін, С.М. Амосов, А. Барак, Л.М. Берг, Ю.В. Грачова, П.О. Гук, О.В. Корабліна, В.В. Кубинець, В.П. Куфтирєв, П.М. Рабінович, О.А. Пивоварова та ін.

Теоретичною базою дослідження стали роботи таких вітчизняних та зарубіжних учених-спеціалістів у сфері загальнотеоретичної юриспруденції та юридичної психології, як: М.М. Алексєєва, С.С. Алексєєва, В.М. Баранова, П.П. Баранова, В.А. Бачинін, Ж.-Л. Бержель, Г.Дж. Берман, А.М. Бернюков, Х. Бехруз, В.С. Бігун, С.В. Бобровник, М.М. Вопленко, В.С. Нерсисянц, Ю.М. Оборотов, А.І. Овчинников, Р. Познер, А.В. Поляков, Г. Радбрух, О.Ф. Скакун, Є.В. Скурко, О.В. Стомба, О.О. Уварова та ін. Роботи цих науковців сприяли усвідомленню нових засад здійснення правозастосовчої діяльності.

Постановка завдання. Таким чином, метою статті є визначення психолого-правових засад формування світогляду як запоруки правового мислення суддів.

Результати дослідження. Для юриспруденції поняття світогляду має принципове значення у зв'язку з необхідністю формування та функціонування правового мислення як особливого модусу, типу мислення взагалі. Сама постановка питання про специфічний юридичний погляд на світ зумовлює актуалізацію питання щодо існування світогляду

юристів як носіїв специфічного типу мислення. У цьому сенсі розгляд світогляду має відбуватися на всіх рівнях знань про право – від психолого-правового до галузевого, а особливо – виводити на практику правотворення та правозастосування, оскільки, на думку П.Г. Щедровицького, саме в момент співіснування теоретичної та практичної діяльності актуалізується світогляд як особливий акт розумової діяльності [1, с. 36–54].

Слід згадати також про те, що поняття юридичного світогляду виникло на етапі утвердження капіталістичних відносин, розвиток яких супроводжувався зростанням ролі права, законності, правопорядку в житті суспільства. Як доводить Г.Дж. Берман, закріплюючи свою економічну та політичну владу, буржуазія не лише виробила розгорнуту систему поглядів на роль і зміст права, але й надала всій своїй світобудові переважно правового характеру. Юридичний світогляд відіграв важливу роль в усіх демократичних державах [2, с. 12–21].

Г.В. Паластрова виокремлює юридичний світогляд як його особливу форму [3, с. 27]. Оригінальним є підхід дослідниці до ознак юридичного світогляду. На її думку, до властивостей та ознак юридичного світогляду як структурного елементу правової сфери внутрішнього світу людини і результату культурно-історичного розвитку суспільства, що опосередковує форми відображення національної правової свідомості, слід віднести: а) відносну в порівнянні з правосвідомістю та правовим менталітетом стійкість; б) рефлексивність та теоретичну раціональність; в) державно-правову інтенціональність; г) взаємозв'язок з юридичною теорією та практикою; д) наявність культурно-цивілізаційної та доктринальної основ, що визначають його зміст та історичні форми [4, с. 7].

Світогляд, як можна переконатися, по суті стає невід'ємною ланкою в осмисленні проблем правового мислення та його праксеологічного аспекту. Саме тому, розглядаючи світогляд специфічної групи людей – суддів, слід, на нашу думку, звернути увагу на те, що об'єднує їх, у чому саме має вираження цілісності їхнього світогляду, та як його формування впливає на ті ментальні конструкції, які в загальнотеоретичній юриспруденції прийнято іменувати правовим мисленням.

Слід зазначити, що правозастосовча діяльність, яка є чи не найбільш яскравою сферою діяльності будь-якого судді, показником його компетентності та професіоналізму, – це складний процес, що складається з послідовних процедур (стадій, етапів): встановлення фактичних обставин по справі, вибір та аналіз норми права, що має бути застосована, та винесення рішення по справі. Судове пізнання на першому етапі, аналіз та оцінка на другому і синтезоване осмислення всіх матеріалів по справі на третьому етапі не можуть уникнути суб'єктивного фактору правозастосування, що виявляється у впливові світогляду суб'єкта правозастосовчої діяльності.

Як зазначає ізраїльський правознавець та суддя А. Барак, у важких справах вибір судді визначається, насамперед, його судовою психологією, що є продуктом його досвіду та світогляду [5, с. 2].

Судді в силу свого професійного покликання мають особливий світогляд. Такий світогляд формується у процесі пізнання та практичної діяльності через усвідомлення та осмислення власного та сприйнятого опосередковано досвіду. Значну роль у цьому процесі відіграє система власних моральних цінностей суб'єкта правозастосування, його особистих психологічних складових та етики, рівня толерантності тощо.

Правозастосовчий процес завжди вимагає здатності до правового судження, необхідного для того, щоб розірвати логічне хибне коло – норми (множинність аналогічних ситуацій) та казусу (однієї із ситуацій) – через творчий акт формування бажаного права, що поєднує життєвий і правозастосовчий досвід судді та є контекстом їх інтерпретації. Розуміння норми і конкретного випадку постає як один і той самий світоглядний акт, який ніколи не піддається абсолютній рефлексії, що доводить неможливість повного розмежування питань «факту» і «права».

Саме в цьому зв'язку світогляд судді як особи, яка втілює в собі образ правозастосовувача, набуває особливої ваги. Судді завжди відіграють ключову роль у розвитку правозастосовчої практики, вони занурені до «живого» права, творять його, інтерпретують, і за рахунок цього стають головними діячами у правовому та державному полі.

Тим часом, «судді тяж люди» – це відомий вислів Р. Дворкіна та розвинута ним багатопланова антипозитивистська концепція суддівського розсуду [6, с. 49]. Саме світоглядні засади суддівського розсуду породили врешті-решт те, що П.М. Рабінович називає «європейським праворозумінням» [7, с. 4–6].

Формування світогляду як цілісної системи переконань та цінностей, що характеризують людину або соціальну групу, найбільш суттєвим чином впливають на мислення. Саме в мисленні найбільш послідовно конкретизуються ті психоментальні конструкції, які визначаються світоглядом людини, її загальною спрямованістю на ті чи інші соціальні цінності.

Саме тому складними та багатогранними видаються аспекти співвідношення світогляду та правового мислення. З одного боку, правове мислення традиційно сприймають у контексті гносеологічних проблем правової сфери, звужуючи, таким чином, його обсяг у порівнянні зі світоглядом [8, с. 158–159]. З іншого боку, слушною є думка А.І. Овчиннікова, який стверджує: «Класична гносеологічна парадигма правового мислення, що передбачає аналіз його формально-раціонального змісту, постає явно недостатньою для комплексного дослідження процесу осмислення соціально-правової дійсності. За межами цієї інтерпретації правового мислення залишаються його стрижневі елементи: оціночні й імперативні судження і поняття, практичні умовиводи, які можуть бути адекватно досліджені лише в контексті розуміння як основної духовно-практичної інтелектуальної операції» [9, с. 12].

Тут слід звернутися до точки зору відомого німецького вченого К. Шмітта, для якого питання світогляду та правового мислення завжди перебували в центрі уваги. У роботі «Про три види юридичного мислення» науковець виокремлює мислення про правило (закон), мислення про рішення і мислення про порядок і форму. Мислення про правило (легалізм) матиме місце в рамках різних державних і громадських служб і організацій (наприклад, в органах з податків і зборів, установах пошти тощо), діяльність яких суворо регламентована, порядок юридично значущих дій і рішень логічно виводиться із нормативно-правових актів, на базі яких їх засновано і на базі яких вони функціонують [10, с. 307–357].

Мислення про рішення (десізіонізм) матиме місце в рамках різних державних органів, чия діяльність спрямовано на вирішення тих чи інших юридичних ситуацій. Вони також керуються буквою закону, хоча саме їх існування цим не вичерпується, оскільки вони виходять і з духу закону, що виявляється у прийнятті юридично значущих рішень, зміст яких не виводиться з норм права, але є «чистим» рішенням (наприклад, органи слідства і суду).

Мислення про порядок і форму буде мати місце щодо законодавця як виразника ідеалів та цілей суспільства і держави, який стверджує насправді своєю волею якусь модель соціальної організації, що повинна бути.

Можна погодитися з думкою Д.В. Зикова, що така класифікація дозволяє відійти від усталеного підходу, відповідно до якого виокремлюється прецедентне та статутне правове мислення [11, с. 83].

Тим часом, використання правового мислення неможливе без використання догми права та формальної логіки. Справедливим, на нашу думку, в цьому сенсі є твердження С.С. Алексєєва про те, що первинно закладена в позитивному праві спрямованість на вирішення життєвих ситуацій, а звідси – на забезпечення максимальної, граничної визначеності в регулюванні суспільних відносин, на забезпечення її максимально можливої точності, досягається, перш за все, якраз за допомогою того, що всі елементи правової матерії, всі її «атоми» підпорядковувалися вимогам і правилам формальної логіки, коли виведені з них висновки виражаються не в діалектичних судженнях типу «і так, і ні», а в суворих висновках – «тільки так», «тільки ні» [12, с. 178].

Схожого «раціонального» підходу дотримується А.Е. Жалінський, який виокремлює етапи правового мислення. Перший – виявлення, усвідомлення та формулювання проблемної ситуації, пов'язаної з визначенням об'єктом; отримання фактичної та правової характеристики об'єкта мислення; формулювання завдання, на вирішення якого

спрямовано процес мислення. Другий етап складається з аналізу можливостей застосування правових засобів та способів вирішення завдання з урахуванням наслідків, що виникають, та існуючих обмежень. Третій етап зосереджується на виборі оптимального варіанта вирішення, отримання його ресурсної характеристики (ціни), визначення можливих результатів та негативних наслідків.

Правове мислення, таким чином, доцільніше пов'язувати з тією частиною свідомості, яка діє раціонально, оперує складеними поняттями, категоріями та ситуаціями їх інтерпретацій.

Отже, ми дійшли висновку, що правове мислення як характеристика професійної свідомості судді охоплює свідому, понятійну її частину. Такий підхід видається більш прийнятним з огляду на те, що знімає протиріччя між понятійним та образним мисленням: останнє залишається за межами права, у сфері індивідуального світогляду.

Правове мислення – це внутрішня форма процесу розуміння професіоналом-правознавцем правової дійсності, результатом якого є правова поведінка у контексті позитивного права, що втілюється у правовій культурі професіонала-правознавця, при цьому формуючи образ професійної правосвідомості.

Правове мислення ґрунтується на засадах як раціоналізму, так і ірраціоналізму, тому що розуміння права, будучи первинною ланкою правового мислення, є оціночною діяльністю, яка полягає в порівнянні правових норм, явищ суспільної дійсності, із цінностями права та правовими цінностями, які зосереджуються у джерелах права.

На думку А.Ю. Мордовцева, правове мислення – це особливий вид інтелектуально-пізнавальної діяльності, а також правила (канони), за якими у визначеній соціально-правовій системі прийнято формувати та розвивати правову мову та передавати будь-яку юридично важливу інформацію.

При цьому можна погодитися з І.Я. Андрюшко щодо того, що правове мислення у правозастосуванні можливо визначити як розумову, творчу, інтелектуальну діяльність професіонала-правознавця у процесі правозастосування, спрямовану на пізнання, оцінку суспільних явищ, що становлять фактичну сторону юридичної ситуації, подальшу кваліфікацію цієї справи, з метою прийняття правозастосовчого акта, що дозволить більш детально регламентувати конкретні правовідносини.

А.Е. Жалінський наголошує на тому, що правове мислення являє собою інтелектуальну діяльність, що спрямована на вирішення завдань, пов'язаних з використанням правових засобів або правових аргументів. Мислення стає правовим, якщо воно, по-перше, спрямовано на реалізацію права з використанням можливостей права; по-друге, якщо для досягнення поставленої мети проектується та використовуються правові засоби; та, по-третє, під час вирішення правових завдань враховуються закономірності та властивості права, в тому числі дотримання деяких загальнообов'язкових правил.

Думається, такий підхід є цілком виправданим, особливо зважаючи на те, що професійна діяльність судді якраз пов'язана з використанням специфічних засобів правового мислення, які не використовуються іншими юристами-професіоналами.

Якщо взяти до уваги судження П.О. Гука, що прийняття рішення суддею на основі його правового мислення слід розглядати у двох аспектах – з точки зору тлумачення закону та з точки зору доцільного вибору, то логічним буде стверджувати, що саме у другому випадку світогляд судді зосереджено саме на психологічних елементах.

Саме через це Л.М. Берг розглядає основну мету правового мислення судді, що полягає у виборі мотивованого законного й обґрунтованого рішення, що здійснюється уповноваженим суб'єктом (суддею) в конкретній юридичній справі в межах, установлених нормою права. Такий вибір здійснюється під впливом гносеологічних, аксіологічних та психолого-етичних параметрів світогляду суддів. Відповідно, переконання, почуття, цінності та ідеали, що визначають життєву позицію та стратегію поведінки в житті судді, дозволяють зробити мотивований вибір у межах можливих варіантів застосування норм права.

Саме цей вибір «у межах можливого» й зумовлюється індивідуальними моральними цінностями судді. Проте ціннісні елементи морального суворо обмежуються правовими нормами, що лімітують можливості «вольового» в аналізі співвідношення права і моралі судді. Саме тому науковці говорять про «сильну дискрецію» та «слабку дискрецію».

Д.Б. Абушенко щодо цього зазначає, що світоглядною основою правового мислення суддів, яке, зокрема, виражене у феномені суддівського розсуду, є свобода як право вибору одного з передбачених законодавством варіантів. При цьому автор вважає, що суддя під час винесення остаточного рішення у формі акта правозастосування керується певними мотивами: 1) мотивами, що ґрунтуються на традиційних підходах до вирішення питань (справедливість, розумність, доцільність); та 2) мотивами, що постають як конкретні пріоритетні основи у правовому регламентуванні певної галузі правових відносин, тобто норми моралі поряд із законодавчими пріоритетами служать ціннісною базою, аксіологічними основами для визначення суддею рішення тоді, коли норми права також посиляються на такі аксіологічні категорії, як справедливість, доцільність, людяність, моральна шкода тощо.

Таким чином, у формуванні світогляду судді задіяна інтелектуально-вольова та ціннісно-емоційна сфера людської свідомості.

Питання правового мислення та правової свідомості суддів мають першочергове значення для визначення головних аспектів психологічної спрямованості світогляду суддів під час здійснення суддівського розсуду. Дійсно, саме правове мислення та правосвідомість постають як ключові «медіатори» світогляду, його ретранслятори, що переводять абстрактні етико-психологічні принципи на рівень конкретних рішень судді.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що психологічна складова частина світогляду як психолого-правової категорії полягає в розумінні світогляду судді як цілісної системи уявлень, переконань та поглядів судді на соціальну реальність, що зумовлює визначення його позиції щодо реалізації правових норм та їх практичного застосування у процесі здійснення судочинства. Функціональний вплив світогляду судді на формування його правового мислення полягає в тому, що правове мислення суддів має розглядатися як продовження суддівського світогляду, ключовою рисою якого є спрямованість на збалансування інтересів суб'єктів права у процесі винесення правосудного рішення.

Правове мислення суддів є системою правових поглядів, знань, почуттів, стереотипів, ціннісних орієнтацій, що визначаються світоглядом та відображають спрямованість судді на здійснення правосудного судочинства. Світогляд судді задіяний у пізнавальному процесі правового мислення – визначенні місця, часу та причинно-наслідкових зв'язків між обставинами здійснення та його наслідками, – у процесі ідентифікації правової норми, її пошуку і тлумачення та прийняття рішення по справі.

Саме світоглядна детермінація правового мислення суддів включає в себе моральні, психологічні, традиційні або інші цінності на вибір судді під час обрання відповідної норми в разі винесення рішення у справі. Світогляд судді формує певну етичну базу, яка зумовлює багатоаспектну оцінку фактів та доказів у певній справі та прийнятті рішення в ній з урахуванням прийнятих у суспільстві психологічних та інших цінностей, опосередкованих його особистісними якостями.

Список використаних джерел:

1. Шмитт К. Государство: право и политика; пер. с нем. и вступ. ст. О.В. Кильдюшова. М.: Издат. дом «Территория будущего», 2013. 448 с.
2. Берман Г.Дж. Западная традиция права. Эпоха формирования. 2-е изд. М.: Норма, 1998. С. 12–21.
3. Паластрова Г.В. Юридическое мировоззрение: историко-правовые и аксиологические аспекты: автореф. дисс. ... на соискание науч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Г. В. Паластрова. Ростов-н/Д., 2008. 27 с.
4. Паластрова Г.В. Юридическое мировоззрение: историко-правовые и аксиологические аспекты: автореф. дисс. ... на соискание науч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Ростов-н/Д., 2008. 7 с.

5. Барак А. Судейское усмотрение: пер. с англ. М.: НОРМА. 1999. 364 с.
6. Дворкин Р. О правах всерьез; пер. с англ. ред. Л.Б. Макеева. М.: РОССПЭН, 2004. 392 с.
7. Рабінович П. Сучасне європейське право розуміння. Право України. 2006. № 3. С. 4–6.
8. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції: монографія / за ред. Ю.М. Оборотова. О.: Фенікс, 2012. 492 с.
9. Овчинников А.И. Правовое мышление: автореф. дисс. ... на соискание науч. степени доктора юрид. наук: спец. 12.00.01. Краснодар, 2004. 48 с.
10. Шишко В.В. Культурологічні проблеми правотворчості : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12. К., 2004. 417 с.
11. Зыков Д.В. О трех видах юридического мышления. Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 5: «Юриспруденция». 2013. № 2. С. 82–84.
12. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: опыт комплексного исследования. М.: Статут, 1999. 712 с.

